

Barbora Spalová
Václav Umlauf et al.

Ruprechtice:
veřejný prostor podle
mentálních map

KAROLINUM

**Ruprechtice:
veřejný prostor podle
mentálních map**

**Barbora Spalová,
Václav Umlauf et al.**

Recenzovaly: Ing. arch. Mirka Tůmová
PhDr. Olga Šmídová Matoušová, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
www.karolinum.cz
Redakce Josef Táborský
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První vydání

Výzkumný projekt byl financován s pomocí interního grantového projektu
Technické univerzity v Liberci (SGS 21059) ve spolupráci
s Institutem sociologických studií Univerzity Karlovy.

© Univerzita Karlova, 2017

© Romana Fojtová, Jiří Gulbis, Petra Jonášová, Martina Lejsková, Jiří Louda,
Veronika Plavcová, Laura Přiščáková, Barbora Spalová, Ivana Trebická,
Václav Umlauf, 2017

ISBN 978-80-246-3504-0

ISBN 978-80-246-3536-1 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Poděkování	8
Úvodní slovo	9
1. Příběh výzkumu v kontextech společenských diskurzů o veřejném prostoru	12
1.1 Od intervencí k ochraně používaných praktik: zranitelnost veřejného prostoru	14
1.2 Výzkum veřejného prostoru v kontextech společenské debaty	18
1.3 Shrnutí	22
2. Průběh výzkumu mentálních map	24
2.1 Výzkumné otázky, lokalita a celkový postup	25
2.2 Struktura respondentů, základní statistiky výzkumu	27
3. Typologie mentálních map	29
3.1 Mapa jako struktura	31
3.2 Mapa jako cesta	35
3.3 Mapa jako pohled	37
3.4 Shrnutí	40
4. Ruprechtice od počátků po současnost	41
4.1 Historické počátky obce	41
4.2 Dnešní Ruprechtice a jejich dominanty	43
4.3 Shrnutí	48
5. Ruprechtické náměstí očima dospělých a dětí	49
5.1 Typologie zobrazení náměstí	50

5.2 Důležité body na náměstí	56
5.3 Konfrontace pohledů dětí a dospělých	61
5.4 Vize, představy a pocity spojené s náměstím	65
5.5 Sporné náměstí aneb „komunistický fluidum“	68
6. Alternativní veřejné prostory Ruprechtic	70
6.1 Definice veřejného prostoru a jeho neformální varianty	71
6.2 Kaple Neposkvrněné Panny Marie Královny andělů (kaplička U Obrázku)	73
6.3 Kostel sv. Antonína Paduánského	77
6.4 Cvičák a okolí	80
6.5 Veřejný shromažďovací prostor na panelovém sídlišti (před „hokejkou“)	86
6.6 Restaurace a pohostinské služby	89
6.7 Shrnutí	94
7. Výzkum ve zdejší základní škole	96
7.1 Příprava školního projektu	97
7.2 Praktická část	99
7.3 Grafický návrh náměstí z pohledu žáků	104
8. Ruprechtice na dětských mentálních mapách	108
8.1 Náměstí Míru na mentálních mapách	111
8.2 Specifické dětské mapy	116
9. Pamětníci a jejich vzpomínkové mapy	118
9.1 Vzpomínkové mapy	120
9.2 Pan Werner	121
9.3 Pan Chroust	128
9.4 Paní Straková	134
9.5 Pan Valeš	138
9.6 Shrnutí vzpomínkových map	143
10. Ruprechtické náměstí očima architekta	146
10.1 Konfliktní vize středu města	146
10.2 Klasická a postmoderní funkce náměstí	147
10.3 Současný stav náměstí	149
10.4 Návrh	152
10.5 Shrnutí	157

11. Výzkum mentálních map: Návody pro různé uživatele	159
12. Smysl krajiny a veřejného prostoru	163
12.1 Mytická reprezentace: kosmos versus chaos	163
12.2 Ekonomická reprezentace: individuální obživa versus lokální moc	166
12.3 Politická reprezentace: privátní versus společné	171
12.4 Symbolické formy krajiny a společného prostoru	173
Literatura	178
Účastníci výzkumu a editoři publikace	182
Summary	185
Rejstřík	186

Poděkování

Zejména bychom rádi poděkovali následujícím institucím a jednotlivcům, kteří nám ochotně pomohli s výzkumem a tvorbou map.

Organizace

Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy
Katedra filosofie na Fakultě přírodovědně-humanitní a pedagogické
Technické univerzity v Liberci
Fakulta umění a architektury Technické univerzity v Liberci
Státní okresní archiv Liberec
Severočeské muzeum Liberec
Svaz Němců v regionech Liberec, Lužice-Severní Čechy
Základní škola náměstí Míru
Penzion restaurace U Kudrnáče
Římskokatolická farnost Liberec-Ruprechtice

Osoby

P. Antonín Kejdana, OFM
Shovívaví obyvatelé Ruprechtic
Ing. František Chalupný
Pamětníci z kapitoly *Pamětníci a jejich vzpomínkové mapy*,
jmenovitě paní Straková, pan Werner, pan Chroust a pan Valeš

Úvodní slovo

Předložený výzkum veřejného prostoru vznikl na základě spolupráce tří univerzitních pracovišť (KFL TUL, FSV UK, FUA TUL) a navazuje na předešlou studii, která vznikla ve spolupráci s Fakultou umění a architektury TU v Liberci. Naše první práce, *Střed Liberce v proměnách staletí*, sledovala utváření intravilánu Liberce od založení města až do současnosti (Umlauf 2011). Citovaná publikace, realizovaná v rámci vědecké činnosti TUL, si dala za úkol zmapovat *genius loci* Liberce předaný předešlými generacemi. Mladí architekti a sociální výzkumníci zkoumali způsob, jak současná generace hospodaří s tímto nemovitým a územním bohatstvím. Podrobné rozbory výsledků výzkumu ukázaly, že hlavní příčina celkového nezájmu obyvatel o osud „jejich“ města tkví v historických danostech kraje, které poznamenal především „odsun“ či „vyhnání“ německy mluvících obyvatel po druhé světové válce. K tomuto faktoru se přidružila i současná nesamozřejmost zájmu o veřejný život a o veřejný prostor, který společný život nese a udržuje. Většina lidí asi spontánně řekne: „Co je komunální, to přece nikomu nepatří.“ Až v následné debatě jsou ochotni připustit druhou část argumentu, že totiž tento majetek či prostor nějakým způsobem patří nám všem, protože má obecné určení „být zde pro všechny“. Tento zvláštní prostor ve městě nebo v obci existuje jako veřejný statek či komunální majetek. Nebo má jiný veřejněprávní statut, daný například spolkovou či jinou občanskou činností, ať již oficiálně registrovanou, nebo i jen neoficiálně prováděnou. Katedra filosofie TUL se tedy rozhodla pokračovat v interdisciplinárním výzkumu veřejného prostoru, k němuž přizvala architektky a sociology.

Vnímání společného prostoru a veřejných občanských aktivit zásadním způsobem utváří charakter města či obce. Jak občané vnímají veřejný prostor? Co si pod tímto termínem představují? Jak tato charakteristika zapadá do představy obce či města, kterou každý z nás vědomě či

nevědomě nosí v hlavě? Tyto otázky se staly metodologickým vodítkem výzkumu, jehož výsledky shrnuje předložená publikace, určená pro širokou veřejnost.

Vnímání a utváření veřejného prostoru jsme zkoumali v městské části Liberec-Ruprechtice. Kritériem výběru byla především odpovídající velikost lokality vhodná pro terénní výzkum tzv. „mentálních map“. Volbu místa zásadně ovlivnilo i sociologicky a architektonicky zajímavé členění Ruprechtic, které odráží tři vrstvy obyvatel: historická část obce vesnického charakteru s původní návší, dnes fungující jako náměstí; vilová čtvrť středních vrstev postavená po roce 1990; panelákové sídliště postavené v 70. letech a postupně rozšiřované až do roku 1990. Výzkum trval dva roky a rozložili jsme jej do dvou fází. V roce 2014 (zhruba únor–září) proběhly rozhovory s občany, se školáky a s náhodnými lidmi oslovenými na ulici. Oslovení občané nakreslili mapu obce či její části, tak jak si ji spontánně vybavují, vyznačili pro ně osobně důležitá místa a podali k nákresu svá vysvětlení. Tyto mapy jsme vyhodnotili a přidali k nim poznatky dětí studujících na základní škole v Ruprechticích. Škola leží přímo na náměstí Míru, tvořícím střed obce. První kolo výzkumu jsme uzavřeli rozborem celkového prostoru obce, podaného konfrontací historického vývoje a aktuálního obrazu obce. Snažili jsme se postihnout veřejný prostor, jak jej vnímají lidé, kteří zde žijí. Celkový obraz mentálního prostoru Ruprechtic pak umožnil určit podrobnější charakteristiky toho, co, kde a proč považují respondenti za veřejný prostor. Tato část výzkumu byla uzavřena v říjnu 2014 napsáním výzkumných zpráv, které tvoří předlohy jednotlivých kapitol této studie. Výsledky naší práce ve druhém kole přebrali studující Fakulty umění a architektury TUL a připravili pro občany obce architektonické návrhy těch míst, která oni sami definovali jako veřejný prostor. Vyšli při tom z charakteristik veřejného prostoru získaných v první části výzkumu a naše poznatky obohatili o vlastní výzkumy v terénu. Výsledek společné práce ukazuje druhá část studie, kde najdete výsledné řešení centrální části veřejného prostoru v Ruprechticích a jeho teoretické zdůvodnění podané z hlediska urbanismu a architektury.

Výsledky společné práce můžete posoudit sami, stačí se začíst do jednotlivých kapitol studie. Interdisciplinární spolupráce napříč různými vědeckými obory je dnes ve světě samozřejmostí, u nás je situace poněkud složitější. Společným jmenovatelem našich snah je zpracování tzv. „druhé kolonizace“, která začala v oblastech bývalého Rakouska-Uherska a na území Sudet po roce 1945. První kolonizace byla nesena převážně německy mluvícím obyvatelstvem, které zabydlovalo tento příhra-

niční prostor zhruba od 13. století. Na jejich téměř tisíciletou práci při zvelebování a využití krajiny nyní navazují nové generace, a to kladným i záporným způsobem. Toto specifické „dědictví předků“, poznamenané diskontinuitou války a důsledky následné odplaty, musíme poznat a přetvořit do nové podoby. Je to velký úkol i pro další generace. Ale začít se musí zde a nyní, postupnými dílčími kroky na dlouhé cestě poznání i jednání.

Autoři

1. Příběh výzkumu v kontextech společenských diskurzů o veřejném prostoru

Barbora Spalová

Sociálněvědná reflexe vztahu lidí k jejich žitému prostoru je téma, které mě léta zajímá jak odborně, tak osobně. V průběhu života jsem se několikrát stěhovala a musela jsem se tak zabydlovat jak v sídlech s více než deseti miliony obyvatel, tak ve sporadicky, resp. sezonně obydlené krajině česko-saského sousedství. Naše rodina nyní bydlí v malé obci Krompach u Cvikova, na hranicích s Německem. Právě tato praktická zkušenost mne přivedla k výzkumné technice mentálních map, jak jsem ji v devadesátých letech vyčetla z knihy Kevina Lynche *Image of the City* (1960).¹ Mentální mapy v lynchovském pojetí zachycují tzv. „emické“² vědění jednotlivých lidí o prostoru, ve kterém se každodenně pohybují. Lidé jsou tímto prostorem spoluutvářeni ve své subjektivitě a sami tento prostor vytvářejí na fyzické a symbolické rovině. Mentální mapy je nutno považovat za etnometodologickou (srov. Garfinkel 1967) techniku výzkumu, která navazuje na každodenní praktiky budování významu a jeho sdělování druhým lidem.

Když někoho požádáte, aby vám namaloval mapku místa,³ kde žije nebo kde je doma (to děláte, pokud vás zajímá propojení biografie mluvčího s jeho konceptualizací prostoru), pro osloveného to většinou není

1 Pro zájemce o trajektorie vědy dodávám, že jsem ji dostala ve vybledlé kopii od mého bratrance, tehdy studenta kulturologie na FF UK, a ten se k této referenci dostal díky seminářům Vladimíra Czumala o historii a teorii města (Kittl 2008). O ukotvení techniky mentálních map v širším kontextu se ale zasloužila sociálně a humanisticky geografická pracoviště v Praze, Ostravě a v Brně, byť první použití Lynchovy techniky se datuje jen osmnáct let po originále (Ševčík 1978).

2 S rozlišením emického a etického významu přišel americký lingvista Kenneth Pike (1912–2000). Vychází z rozdílu mezi fonémičkou a fonetikou, kde foném je subjektivní, kulturně determinovaná významová jednotka, zatímco fonetika se snaží o objektivní, verifikovatelný a opakovatelný popis fonémů (srov. Pike 1943).

3 K sociálněvědnému rozlišení místa jako nabitého subjektivními významy a prostoru jako významově otevřené veličiny viz např. Rodman 1992; Mitchell 1995; Malkki 1997.

příliš neobvyklý úkol. Při kreslení a vysvětlování se může opřít o běžné zkušenosti. Například někomu maloval plánek, jak se někam dostat; toto pojetí zdůrazňuje orientační body (Lynchovy *landmarks*). Nebo si vybaví cesty svých běžných pochůzek; pak mapa znázorňuje především prostor praxe (Lynchovy *paths*). Nebo si vzpomene na návraty z cest a místa, kde už má pocit, že je doma; pak se mapa odvíjí od hranic „domova“ (Lynchovy *edges*). Situace výzkumu se také může stát blízkou vyprávění, při němž mluvíme o sobě skrze své prožívání různých míst; pak vystupuje do popředí subjektivní hierarchizace prostoru (Lynchovy *districts*). Humanističtí geografové připomínají, že mentální mapa není adekvátní reprezentací prostorových praktik a strategií, protože existuje rozdíl mezi nakreslenou dvojrozměrnou mapou a mezi tím, co si lidé reálně myslí, říkají a dělají (Desbarats 1983). V našem výzkumu se objevují mentální mapy formou struktury, cesty a jednotlivých bodů (blíže viz kapitolu „Typologie mentálních map“) a všechny mapy jsou doplněny rozhovory a pozorováními.⁴ Proto se domnívám, že se nás kritika absolutizování dvourozměrného modelu přímo netýká. Mentální mapy spolu s rozhovory, které se nad nimi rozvíjejí, se mohou dotknout i osobních věcí a mentálních stavů respondenta, jež je jinak těžké verbalizovat a které se ještě hůře dají vtělit do výzkumné otázky. Žitý svět v reálu není totéž jako svět zachycený ve vědeckém výzkumu. Každá otázka totiž nutně obsahuje určité kategorizace, které žitý svět dělí na součástky. Výzkumník ve vlastní syntéze tyto dílčí otázky zase skládá do vyšších celků. A přitom není vůbec jisté, zda kategorie použité v otázce jsou zrovna ty, které mluvčí používá pro své vlastní uspořádávání světa. Interakce respondenta a výzkumníka není jednoduchá věc. Jistěže se nám mluvčí přizpůsobí a rozdělí „svoje Ruprechtice“ na veřejné a soukromé prostory, na „místa“ a „ne-místa“ (Augé 2010), či dokonce na „místa paměti“ (Nora 1984). Také pojmenuje i funkce míst (společenské, pracovní, relaxační atd.). Dotazovaná osoba udělá, v zájmu

4 Etnometodologické pojetí mentálních map je pro mne také jistým manévrem, jak se vyhnout kritice mentálních map, která byla vznesena z pozic humanistické geografie a geografie handicapovaných v 70. letech minulého století (souhrnně Muliček, Osman & Seidenglanz 2013). Oba tyto proudy poukazují na to, že mentální mapy jsou absolutizovány jako „přirozená“ imaginace a reprezentace prostoru, což je za prvé dáno spíše dlouholetou mapovací kulturní praxí a za druhé to neplatí u skupin, jako jsou děti (Hazen, Lockman & Pick 1978; Torrell 1990), zrakově postižení (Golledge 1991) nebo například vozíčkáři (Vujakovic & Matthews 1994).

komunikačního konsenzu a lidské vstřícnosti, o co si řekneme. Konec konců je to i jednodušší a rychleji vyřízené než se snažit bez opory vědeckých kategorií znázornit a předat své zkušenosti s důvěrně známým prostředím. S něčím nehalasně důležitým se ale v tu chvíli zase nepotkáme.

1.1 Od intervencí k ochraně používaných praktik: zranitelnost veřejného prostoru

Přitom se rozhodně nedá říct, že bychom se při našem výzkumu, kde hlavní prosba zněla „Mohl/a byste nám namalovat plánek Ruprechtic tak, jak se vám vybavují“ (blíže v kapitole Průběh výzkumu mentálních map), zjistili málo o veřejném prostoru. Lidé nám vyprávěli o tom, kde to má v Ruprechticích rád jejich pes, kde si udělali krmítko pro ptáčky, kam si chodí číst do přírody, jaké hospodě dávají přednost, kde mají dobré dortíky a co pro ně znamená cesta na hřbitov. Pozvolna se nám začala rozpadat úvodní pracovní hypotéza, kterou provedl jeden člen týmu, s terénem relativně nejlépe seznámený:

Ruprechtice jsou v důsledku odsunu německého obyvatelstva obcí bez kontinuity, zasaženou komunistickou výstavbou masového bydlení (obří panelák „hokejka“) i porevoluční hypertrofií velebeného soukromého vlastnictví (čtvrt katalogových vil obehnaných betonovými zdmi). Náměstí je zcela nefunkční a kvůli bezohledné dopravě i nebezpečné, chybí zde prostor, kde by mohlo docházet ke společenské debatě o čemkoli či vůbec k setkání většího počtu lidí.

Naším ambiciózním úkolem tedy bylo výzkumem mentálních map poukázat na diskontinuitu prostoru a do nich pak ve spolupráci s architektonickým studiem Technické univerzity Liberec navrhnout záchranné intervence.

Lidé, se kterými jsme se během výzkumu setkali, by naši výzkumnou hypotézu asi neoznačili za zcela nepravdivou, ale zjevně nebyla jejich pohledem na věc. Viděli jiné Ruprechtice, než jak znělo původní zadání a z něj odvozené teze výzkumu. Postupně se nám skládal obraz komplexního, diferencovaného a reflektovaného užívání společného prostoru, který místní lidé vytvořili a každodenně vytvářejí. Důležitou složku tvoří předávání veřejného prostoru dalším generacím, na kterém se do jisté míry podílel také náš výzkum. Lidé byli na veřejných setkáních

a debatách seznámeni s výsledky výzkumu, a tak mohli své představy korigovat podle znalostí ostatních. Je škoda, že jsme do této specifické aktivity nezapojili děti z místní základní školy. Bylo by zajímavé zjistit jejich reakce na vyprávění, která jsme zpracovávali. Děti nemohly jako my poslouchat pamětnická vyprávění o nejlepším svahu na sáňkování, o místních poutích a tancovačkách a o vůni kávy linoucí se z oken Reprezenačního domu. V kapitolách „Alternativní veřejné prostory Ruprechtic“ a „Ruprechtické náměstí očima dospělých a dětí“ se můžete podrobně dočíst o tom, kam se v Ruprechticích chodí přemýšlet o životě s pohledem dovnitř a kam s pohledem ven, jak se z divočiny „cvičáku“ stává kulturní divočina, jak si školní mládež osedlala nevstřícné náměstí a jak zdejší občané pospolitě slaví a zakládají vlastní tradice.

Když jsme po roce práce uvažovali nad celkem 140 sebranými mentálními mapami, museli jsme redefinovat náš výzkumný úkol tak, aby pravdivě odpovídal daným nálezům z terénu. Nové zadání znělo tak, že se budeme snažit shrnout a reprezentovat ucelené vědění obyvatel o „jejich“ veřejném prostoru. Architekti měli podpořit křehké předivo vztahů, které oživuje prostor Ruprechtic. Vyzkoušeli jsme si tedy prezentaci výzkumu na konferenci Inovativní přístupy v sociálním výzkumu a výuce sociálního výzkumu pořádané katedrou pastorační a sociální práce ETF UK 24. 10. 2014 a posílení touto zkušeností jsme se rozhodli pozvat do ruprechtické hospody u Kudrnáče jak naše spolupracující architektky (se kterými jsme si již Ruprechtice prošli a debatovali jsme o tom, co oni vidí a my víme z výzkumu), tak ruprechtickou veřejnost a udělat jisté zastavení v poločase: náš tým bude prezentovat, co se dozvěděl z mentálních map, veřejnost to bude moci rozporovat a architekti dostanou pro svou práci bohatší vstup a možnost konzultace.

Setkání se uskutečnilo v prosinci 2014 a z plánované veřejné prezentace se stalo spíše další patro výzkumu metodou neplánované *focus group*. Do nevelkého salonku se totiž vměstnalo asi šest studentů architektury, čtyři členky týmu výzkumu mentálních map, vedoucí projektu a dále pět profesionálních architektů z Ruprechtic či jiných částí Liberce, jeden investiční úředník města a jeden tichý občan. Do diskuze se také zapojoval majitel restaurace. Profesionální architekti, převážně bydlící přímo v Ruprechticích, vyslechli naše výsledky a navázali na ně asi tříhodinovou zapálenou a poučenou debatou, z níž bych ráda vyzdvihla tři důležitá témata.

V rámci diskuze se srovnávaly vzorce užívání prostoru v různých historických obdobích. Na základě rekonstrukcí z historických map a vzpomínek pamětníků se mluvilo o tom, „jak to bylo za Němců“. O nedělich

korzovaly po okolních kopcích velké skupiny občanů, kteří chodili vlastně od restaurace k restauraci, přičemž tato trasa měla svůj symbolický vrchol v poutním místě u kapličky U Obrázku. Osvojování si prostoru chozením ovšem nevymizelo s Němci, ale až s automobilismem. Jeden z účastníků takto vzpomínal na své dětství na přelomu 60. a 70. let:

My jsme bydleli čtyři generace v jednom bytě, já jsem chodil na mandl k paní Patočkové, pro mlíko jsem chodil do konývky do mlíkárně nad bazénem a do krámu jsme chodili od muzea tady na Horskou. A na této cestě jsem potkával spoustu kamarádů a nachodili jsme řádově kilometry za takovými zásadními věcmi. A nepřipadalo nám to vůbec blbý, protože jsme navazovali na staletou místní tradici. Jenomže to všechno zničil ten fenomén aut. Ukažte mi dneska dítě, které půjde samo do krámu.

Chození se začíná vytrácet, či spíše přesouvat do oblasti relaxačních aktivit zhruba v 80. letech a je spojeno se stavbou „hokejky“. Obec ztratila původní význam, protože pro všechno důležité se jezdí autobusem do města: „Lidi nakoupili ve městě, přijeli autobusem, vlezli domů a nikam nešli.“ To, že už se nechodí pěšky do práce a po nutných pochůzkách, které se vyřizují autem v četných libereckých hypermarketech, uzavírá jednu dlouhou kapitolu sblížování se s prostorem skrze sice nutnou, ale současně i sociálně založenou chůzi. Místo ní vznikla nová praxe procházení se, běhání, venčení sebe či psů. Zelené prostory obklopující Ruprechtice, jako je „cvičák“ a okolí kapličky, jsou díky této praxi zabydleny a tvarovány podle tohoto nového významu. Přítomní se shodovali v tom, že právě tyto aktivity je potřeba podporovat drobnými úpravami prostoru: posekáním louky, přístupem k vodě, vyšlapáním cestičky, tu a tam lavičkou. Všichni si totiž byli vědomi zranitelnosti těchto nejasně určených míst, jejichž neurčitost je činí otevřenými pro kreativní vztah.

Symbolem zranitelnosti Ruprechtic jako místa, které má svou městskou i vesnickou tvář, je louka u kapličky U Obrázku: „Nejsnáze zranitelným územím je dneska louka. Naprosto univerzální multifunkční prostor, který je ale stále v ohrožení, že ho někdo zastaví. Přitom se tam dají pouštět draci, hrát fotbal, dá se tam udělat ta pouť a taky se tam dá jen tak lehnout si do trávy.“

Neustále hrozí, že někomu bude ležení v trávě připadat jako nedostačité využití, že prostor by bylo možné vyžít lépe. Tím byla otevřena velká otázka vztahu vlastníků, prostoru a jeho uživatelů, resp. veřejnosti. Jak intenzivně je potřeba prostor „využívat“, aby tento jeho účel majitel respektoval, či alespoň toleroval? Jak vzájemně komunikovat ohledně

vlastnictví a využití veřejného prostoru? Kdo má za prostor jakou zodpovědnost? V případě louky u kapličky je zatím situace klidná, louka patří římskokatolické církvi a ta ji podle slov současného faráře nechce ani prodávat, ani zastavovat. Nicméně liberecká farnost nemá dost sil a snad ani motivace, aby se o celý prostor lépe starala: „To patří církvi a ta na to nemá, aby to tam sekala a sbírala tam odpadky po fetácích. Ale to je problém lidí, a ne církve, že tady chybí kolektivní stud za to, jak vypadá místo, který jsme tady zdědili.“

Citace naznačuje zajímavý posun. Běžně je to tak, že argument odpovědnosti a pravomoci vlastníka vylučuje všechny ostatní ze hry. Zde je stavěna jako protiargument kolektivní odpovědnost místních, kteří s místem žijí a jsou jeho dědici. Vlastnické právo se nepopírá, ale není důvodem ke ztrátě odpovědnosti za obývaný svět a za udržování místní paměti. Posilování této zodpovědnosti pak může učinit místo méně zranitelným.

Účastníci diskuze se dostali od zhodnocení zděděného stavu, tj. pozůstatků rozvržení prostoru „za Němců“, až k socialistickým intervencím a k adaptaci nového obyvatelstva na tuto situaci. Klíčové však byly současné hrozby, za které označili automobilismus a sílu komerční sféry. Ta ohrožuje fyzický prostor jednak tím, že jej může vykoupit a zastavět, jednak odvedením pozornosti lidí od veřejného prostoru: „Komerční sféra dává obrovský peníze do toho, aby nasákla lidi do těch obchodních center, a my pak jako architekti si říkáme, tady by bylo pěkný tohle a tam tamto, ale ono by tam nic pěkný nebylo, protože ti lidi tam nepřijdou, protože jsou v těch obchodech.“

Jako jistý recept, jak čelit těmto hrozbám, se v rozhovorech vyjevil koncept soužití, domluvy ohledně užívání, multifunkčnosti či hybridity prostoru: „Pro auta, která zaplní náměstí jen při třídních schůzkách a obědových pauzách, není třeba vyhrazovat parkovací místa. Prostor pro chodce nebudeme ohraničovat sokly, ale necháme to všechno jako jednu plochu a oni se tam spolu domluví. To je vyzkoušené na Západě a to funguje. Svým způsobem se vrátíme k takovému modelu návsi.“

Téma bezpečnosti, které stálo pravděpodobně v pozadí zmiňovaných úprav ze 70. let (parkovací záliv, žulové sokly, oddělení prostoru pro chodce od silnice), se tu dostává do pozadí a je nahrazeno vizí klidného soužití aut a chodců za podmínek vzájemné ohleduplnosti. Diskutanti ve stejném duchu volali také po návratu k multifunkčnímu užívání veřejných budov, jako je bývalá sokolovna. Ta je dnes ve správě školy a užívá

se pouze jako tělocvična pro děti⁵: „To já ještě pamatuju, že tam ráno cvičily dětičky, odpoledne dědci a večer tam byla tancovačka a takhle to jelo.“

Diskutující tak zároveň reagovali na nekoncepční investice tzv. „shora“, často financované z evropských fondů, které se nezabývají ekonomickou udržitelností vytvořeného místa a umožňují monofunkční provoz, v důsledku poškozující jak místo, tak komunitu.

Po tomto „výživném“ zastavení se v poločase výzkumu následovala asi půlroční fáze psaní a projektování. Architektonického zpracování náměstí se ujal Jiří Gulbis, viz kapitolu „Ruprechtické náměstí očima architekta“. V návaznosti na výše uvedené nálezy a připomínky navrhl svého druhu novodobou náves s omezenou jednoproudou dopravou a zadlážděním, umožňujícím multifunkční užití. Projekt byl veřejně prezentován v květnu 2015 v prostorách ruprechtické farnosti. Za příznačné považuji to, že celá diskuze se točila především kolem otázky, zda návrh nesměruje k podobným úpravám, k jakým došlo v centru Liberce, kde byl veřejný prostor zbaven takřka veškerých zelených klidových prvků a kolonizován komerční sférou. Ruprechtická veřejnost se tu opět projevila jako vysoce kompetentní a reflexivní. Diskutující bránili prozatím ne zcela funkční veřejné prostory před invazí komerce. Výzkumný tým tedy mohl s potěšením konstatovat, že primární adresáti jeho práce, tedy obyvatelé Ruprechtic, jsou si vědomi hodnoty, kterou si také díky nim veřejný prostor v Ruprechticích uchoval, a že tedy snad jeho výsledky mohou přispět jak k dalšímu sblížení s Ruprechticemi (zde doporučujeme zvláště kapitoly „Předválečné a poválečné vzpomínky ruprechtických pamětníků“ nebo „Ruprechtice na dětských mentálních mapách“ a „Výzkum ve škole“), tak k rozvíjení diskuze o problematických místech.

1.2 Výzkum veřejného prostoru v kontextech společenské debaty

Příběh, který se odehrál s našim výzkumem, celkem zapadá do logiky toho, jak se vyvíjejí diskurzy o veřejném prostoru v českém prostředí od devadesátých let dosud. Pokusím se nyní tento vývoj přiblížit na základě analýzy mediální a společenskovední produkce.⁶

5 V tisku se ovšem rekonstrukce tělocvičny naopak spojovala i s nabídkou pro „sportující veřejnost“. Viz <http://www.liberec.cz/cz/aktuality/zpravy-z-mesta/telocvicna-nam-miru.html>.

6 Mnohem obsáhlejší a tematicky různorodější přehled je k nalezení v práci Hany Janské Veřej-

Pro přehled mediálního referování o veřejném prostoru jsem využila mediální archiv *Mediasearch* společnosti *Newton Media*. Je to jeden z nejrozsáhlejších archivů ve střední Evropě, pokrývající tištěná média, televizi i rozhlas v plném rozsahu od roku 1996, omezeně od roku 1990. Do vyhledávání jsem si zadala výraz „veřejný prostor“ a následně jsem procházela okolí výskytu (databáze zobrazuje vždy asi 3–4 řádky kolem výrazu). Přitom jsem hodnotila diskurzy a kontexty, v nichž se termín vyskytl. Při nejasnostech nebo objevení nového námětu jsem pročetla celý článek. Výpisky dělím do tří období, a to podle změn dominantních diskurzů, hranice mezi nimi však nejsou nijak ostré. Všechny zaznamenané rozpravy někde pomalu začínají, postupně nabývají na síle, až vyplňují nejvíce mediálního prostoru. Poté jsou témata nahrazena jiným aktuálním problémem, na který se zaměřuje společenská či výzkumná pozornost.

V letech 1990–1995 (kde archiv zaznamenává jen některá média) se o veřejném prostoru dominantně mluví v poněkud technicistním stylu jako o něčem, co je třeba především regulovat, resp. kde je třeba regulovat chování jeho uživatelů. Objevují se tu zprávy, kdo smí vykonávat čištění vikýřů ve veřejném prostoru, kdo a kde smí kouřit, jak se bránit chřipkové nákaze, jak se tu smějí pohybovat psi, komu a jak vadí jejich štěkot a exkrementy. K diskurzu o regulaci patří také exekutivní složky v podobě strážníků či vyhlášek, jimž mají být poskytnuty větší pravomoci. Podívejme se na některé typické formulace z této doby, které veřejný prostor tematizují: „... je třeba zakotvit právo strážníků vstupovat do veřejných prostor živnostenských provozoven v souvislosti s pácháním trestné činnosti...“ „Vzhledem k neustálému pobíhání psů po veřejných prostorech, znečišťování trávníků a rušení nočního klidu štěkotem psů v naší obci upozorňujeme též na dodržování vyhlášky č. 5/1969.“

Jak ukazuje i datace citované vyhlášky, je zřejmé, že daný diskurz o veřejném prostoru je navyklými praktikami a představami, ale i právně zakotven v socialistickém období. Nástup nové doby, charakterizovaný nerespektováním stále platných pravidel z doby socialismu, se projevuje hlavně voláním po účinnější regulaci veřejného prostoru. Tento obranný diskurz zastávají i někteří vrcholní politici: „... jednoznačným cílem vlády je odstranit prostituci z veřejných prostor,“ říká tehdejší předseda vlády Václav Klaus v roce 1993.

Téma regulace veřejného prostoru reflektují s jistým zpožděním také sociální vědy, které zahrnují nejen materialitu prostoru a vyhlášek, ale

i co největší počet dalších lidských i jiných aktérů, včetně výzkumníka samotného. Metodologicky je v těchto studiích významný vliv tzv. *actor-network theory* (např. Matoušek 2004). Vedle prostoru, který je ve stále větší míře nebezpečný a je třeba ho silněji regulovat, je ještě v devadesátých letech přítomen veřejný prostor, kde se odehrála revoluce. Není to sice téma nikterak silné, nicméně naznačuje radikálně jiné pojetí. Tomuto prostoru se pak retrospektivně věnují také historici, nejexplicitněji Oldřich Tůma ve své práci „Režim–opozice–společnost v boji o veřejný prostor 1969–1989“ (Tůma 2007). Tento diskurz se může potenciálně spojovat s reflexí díla Hannah Arendtové, která začíná koncem tohoto období pronikat jak do médií, tak do akademického prostředí. Tato brilantní politická filosofka přinesla do našeho prostředí ideu restituce veřejného prostoru jako něčeho zásadně odlišného od ekonomického fungování. Tomu je věnována kapitola „Smysl krajiny a veřejného prostoru“.

Od poloviny 90. let začíná být zřejmé, že silnější prostředky regulace nebudou stačit k udržení přijatelného stavu veřejných prostor, a začíná se objevovat téma komunálního úklidu. Velkým tématem roku 1996 je úklid metropole, což si údajně vyžaduje „nový velkoměstský životní styl“. Do úklidu se zapojují také odsouzení v rámci veřejně prospěšných prací. Uklízí se ovšem i v etnickém a politickém smyslu. Například v bývalých Sudetech se objevuje opětovné volání po odstranění německých nápisů: „Odstranění některých německých nápisů z veřejných prostor žádá po starostovi Chebu Otakarovi Mikovi (ODS) údajně ustavující se odbojová skupina Páté pohraniční brigády, která zároveň starostovi a celému městu vyhrožuje násilím.“

Diskutovanějším problémem je ovšem romská menšina ve vztahu k veřejnému prostoru. Je shledána jako nevzdělaná ve věcech civilizovaného užívání veřejného prostoru: „Problém znečišťování veřejných prostorů, včetně citovaného vyhazování domovního odpadu oknem, zdaleka není jen záležitostí Romů, i když nelze přehlédnout skutečnost, že výchova některých jejich příslušníků v tomto směru je velmi zanedbaná.“

Romům je zakázán přístup do některých veřejných prostor, což je všeobecně tolerováno jako řešení předcházející konfliktům. Nárůst migrace Romů do Kanady a Británie koncem 90. let je také možno vnímat jako českou majoritou vítané vyklízení veřejného prostoru. Emblematická je pak kauza z roku 1999, která popisuje snahu „uklidit“ Romy z Matiční ulice v Ústí nad Labem za zed.

Vedle etnických úklidů trvá během 90. let také snaha vytlačit z veřejného prostoru další nepohodlné skupiny (začíná se používat přívlastek „nepřízpůsobiví“), jako jsou prostitutky a bezdomovci. Etnický úklid